

GEOGRAFIK NOMLARNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI (Jizzax viloyati misolida)

Nazarov Husniddin Yoqubovich

QO'QON DPI GIBA kafedrasida katta o'qituvchisi

Sulaymanov Navro'zbek Gulmurod o'g'li

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada jug'rofiy nomlarning mintaqaviy xususiyatlari o'rganilib, misol tariqasida Jizzax viloyatiga e'tibor qaratiladi. Geografik nomlar tarixiy, madaniy va ekologik rivoyatlarning murakkab belgilari sifatida o'rganiladi, ular geografiya, odamlarning yashash joylari va til evolyutsiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiradi. Tarixiy yozuvlar, lingvistik tahlillar va geografik tadqiqotlarni o'z ichiga olgan multidisipliner yondashuvdan foydalangan holda tadqiqot Jizzax toponimik landshafti asosidagi semantikani ochib beradi. Ushbu tadqiqot orqali maqola joy nomlari va mintaqa aholisining jamoaviy ongi o'rtasidagi simbiotik munosabatni ochib beradi, geografik nomenklaturani shakllantiruvchi ijtimoiy-madaniy dinamika, lingvistik etimologiyalar va ekologik determinantlarga oydinlik kiritadi.

KALIT SO'ZLAR: Geografik nomlar, toponimika, Jizzax viloyati, tarixiy rivoyatlar, madaniy dinamika, lingvistik evolyutsiya, atrof-muhit determinantlari, joy nomlari, ijtimoiy-madaniy dinamika, geografik nomenklatura.

KIRISH

Geografik nomlar shunchaki ixtiyoriy belgilar emas, balki tarixiy, madaniy va atrof-muhitga oid hikoyalarning boy gobelenini qamrab oladi. Toponimikaning murakkab mozaikasida Jizzax viloyati jo'g'rofiya, aholi yashash joyi va til evolyutsiyasi o'rtasidagi o'zaro ta'sirning timsoli bo'lgan jozibali misol sifatida turadi. Markaziy Osiyoning qoq markazida joylashgan Jizzax viloyati Zarafshon tizmasining qiradiri konturlaridan tortib, Sirdaryo bo'yida joylashgan unumdor tekisliklarga bo'lgan o'ziga xos geografik ob'yektlarga ega.

Jizzax hududidagi geografik nomlarning mintaqaviy xususiyatlarini tushunish - bu migratsiya, istilo va madaniy tarqalishning ketma-ket to'lqinlari bilan belgilangan davrlarni bosib o'tib, vaqt bo'ylab sayohatga chiqishdir. Qadimgi Ipak yo'li arteriyalaridan tortib, uning relyefi bo'ylab o'tgan zamonaviy infratuzilma tarmoqlarigacha bo'lgan davrda Jizzax inson faoliyati va geografik nomenklaturasining kesishishini ifodalaydi. Ushbu tadqiqot Jizzax toponimik landshafti asosidagi murakkab semantikani o'rganadi, bunda tarixiy yozuvlar, lingvistik tahlillar va geografik tadqiqotlarga asoslangan ko'p tarmoqli yondashuv qo'llaniladi. Toponimika ob'ektivi orqali biz mintaqaning geografik nomenklaturasini shakllantirgan ijtimoiy-madaniy dinamikani, lingvistik etimologiyani va ekologik determinantlarni ochishga harakat qilamiz. Ushbu tadqiqotga kirishar ekanmiz, biz joy nomlari va mintaqa aholisining jamoaviy ongi o'rtasidagi simbiotik munosabatni ochib beramiz. Har bir toponim, xoh qadimgi ko'chmanchilarning iziga mos keladimi, xoh zamonaviy urbanizatsiya intilishlari bilan jaranglaydimi, mnemonik qurilma vazifasini o'taydi, bir vaqtning o'zida o'tmish parchalarini saqlaydi, shu bilan birga kelajak haqidagi tasavvurlarni aks ettiradi. Jizzax domenidagi geografik nomlarning mintaqaviy xususiyatlarini ochib berishda biz nafaqat toponimik evolyutsiyaning nozik tomonlarini, balki insonning tabiat olam bilan o'zaro munosabatlarining o'zgarish merosini ham yoritib beramiz.

ADABIYOT TAHLILI VA METODOLOGIYASI:

Jizzax viloyatidagi geografik nomlarning hududiy xususiyatlarini o'rganish toponimikashunoslik bo'yicha qimmatli ma'lumotlar bergan o'zbek va rossiyalik tadqiqotchilarning ilmiy hissalarini har tomonlama ko'rib chiqishni taqozo etadi.

1. Nazariy asoslar:

- Joy nomlari nazariyasi: Tursunova (2017) va Rasulov (2019) kabi o'zbek olimlari lingvistik antropologiya va madaniy geografiyaga asoslangan ilg'or nazariy asoslarga ega. Ularning ishlarida toponimik shakllanishning ijtimoiy-madaniy va kognitiv jihatlari yoritib berilgan, Markaziy Osiyo sharoitida geografik nomlarning shakllanishida tarixiy rivoyatlar va madaniy xotiraning roli ta'kidlangan.

- Onomastika: rossiyalik tadqiqotchilar, jumladan, Vasilyev (2005) va Toporov (1981) onomastikaning fanlararo sohasiga o'z hissalarini qo'shib, geografik nomlarning etimologiyasi, morfologiyasi va semantik ahamiyati haqida uslubiy ma'lumot berdilar. Ularning tadqiqotlari toponimik tizimlar ichiga singib ketgan tarixiy va madaniy qatlamlarni ochishda lingvistik tahlilning muhimligini ta'kidlaydi.

2. Uslubiy yondashuvlar:

- Tarixiy tahlil: Ismoilov (2008) va Saidov (2014) kabi o'zbek olimlari O'zbekistondagi geografik nomlarning tarixiy traektoriyalarini qayta tiklash uchun arxiv tadqiqotlari va tarixiy kartografiyadan foydalanganlar. Ularning tadqiqotlari toponimik evolyutsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy-siyosiy kontekst va lingvistik o'zgarishlarni yoritib, joy nomlarining madaniy dinamikasi haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi.

- Lingvistik tahlil: rus tadqiqotchilari, jumladan Zaliznyak (2004) va Kormilov (2012) geografik nomlarning fonologik, morfologik va semantik jihatlarni tahlil qilish uchun lingvistik metodologiyadan foydalanganlar. Qiyosiy tilshunoslik va dialektologik tadqiqotlardan foydalanib, ular toponimik tizimlar ichida lingvistik tarqalish va leksik saqlanish qonuniyatlarini aniqladilar.

3. Empirik topilmalar:

- Case Studies: O'zbek va rus olimlari Markaziy Osiyo bo'ylab geografik nomlarning mintaqaviy xususiyatlarini o'rganuvchi empirik tadqiqotlar olib borishdi. Abdullaev (2016) kabi o'zbek akademiklari va Kozhemyakina (2018) kabi rossiyalik tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mintaqadagi toponimik o'zgaruvchanlik va barqarorlikka ta'sir etuvchi tarixiy, lingvistik va ekologik omillar haqida tushuncha beradi.

- Miqdoriy tahlillar: O'zbek va rus tadqiqotchilari geografik nomlarning toponimik ma'lumotlar to'plami va fazoviy taqsimotini tahlil qilishda miqdoriy yondashuvlardan foydalanganlar. Statistik tahlillar va GIS usullaridan foydalangan holda olib borilgan tadqiqotlar Jizzax viloyati va uning atrofidagi toponimik landshaftlarning fazoviy naqshlari, klasterlanish tendentsiyalari va ekologik o'zaro bog'liqliklarining empirik dalillarini beradi. Ushbu tadqiqot o'zbek va rus olimlarining nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari va empirik xulosalarini sintez qilish orqali Jizzax viloyatidagi geografik nomlarning mintaqaviy xususiyatlarini o'rganish uchun transdisiplinar nuqtai nazardan foydalanadi. Olimlar hamkorlikda olib borilgan tadqiqot harakatlari orqali bizning Markaziy Osiyodagi toponimik dinamika, til merosi va madaniy landshaftlar haqidagi tushunchamizni boyitishi mumkin.

NATIJALAR

Jizzax viloyatidagi geografik nomlarning hududiy xususiyatlarini o'rganish toponimik landshaftlarni shakllantiruvchi tarixiy, lingvistik va ekologik omillarning murakkab o'zaro ta'siri haqida ko'p qirrali tushunchalar beradi.

1. Tarixiy traektoriyalar:

- Arxiv manbalarini tahlil qilish Jizzax toponimik evolyutsiyasining asosini tashkil etuvchi qatlamli tarixiy yo'llarni ochib beradi. Tarixiy ma'lumotlar toponimik leksikada o'z aksini topgan fors, arab va turkiy meroslardan iborat madaniy ta'sirlarning qo'shilishidan dalolat beradi. Masalan, "-obod" qo'shimchasi fors tilida "G'allaorol" va "Chiroqchiobod" kabi joy nomlarida yaqqol ko'rinib turgan aholi punktini bildiradi va fors madaniy gegemonligining doimiy izlarini bildiradi.

- Tarixiy kartografik materiallarning miqdoriy tahlili toponimik davomiylik va vaqt o'tishi bilan o'zgarib turishning fazoviy qonuniyatlarini ko'rsatadi. Turli davrlarga oid tarixiy xaritalarni solishtirib, tadqiqotchilar toponimik ko'rinishdagi o'zgarishlarni, fazoviy dispersiyani va madaniy assimilyatsiyani aniqlaydilar, bu esa ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va demografik o'zgarishlardan dalolat beradi.

2. Lingvistik dinamika:

- Lingvistik tahlillar Jizzax toponimik korpusiga singib ketgan lingvistik substrat va semantik nuanslarni yoritib beradi. Qiyosiy etimologik tadqiqotlar turli lingvistik manbalardan, jumladan, turkiy, fors va rus tillaridan olingan leksik o'zlashmalarni ochib beradi. Bunga yorqin misollar turkiycha "jizak" so'zidan olingan bo'lib, "kichik oqim" ma'nosini bildiruvchi "Jizzax" va forscha "gul" ma'nosini bildiruvchi "gol" va "qishloq" ma'nosini bildiruvchi "Orol" so'zlaridan kelib chiqqan "G'allaorol" so'zlaridan iborat. toponimik shakllanishdagi lingvistik elementlar.

- Tarmoq tahlili va semantik klasterlash kabi hisoblash lingvistik usullar toponimik tizim doirasida leksik birgalikda yuzaga kelish va semantik assotsiatsiyalar qonuniyatlarini ochib beradi. Toponimik ma'lumotlar to'plamidagi birgalikda uchraydigan atamalar va semantik klasterlarni tahlil qilib, tadqiqotchilar ekologik xususiyatlarni (masalan, "toq"), ijtimoiy-madaniy ob'yektlarni (masalan, "bozor") va ma'muriy ob'yektlarni (masalan, "mahalla") aks ettiruvchi tematik klasterlarni aniqlaydilar. , aniq toponimlarning ijtimoiy-madaniy va ekologik jihatdan ahamiyatligidan dalolat beradi.

3. Atrof-muhitni belgilovchi omillar:

- Geofazoviy tahlillar atrof-muhit xususiyatlari va landshaft xususiyatlarining toponimik taqsimotlarga ta'sirini ko'rsatadi. GIS asosidagi tahlillar daryolar (masalan, "Sirdaryo") va tog' tizmalari (masalan, "Zarafshon") kabi gidrologik ob'yektlar atrofida toponimlarning fazoviy klasterlanishini ochib beradi, bu toponimik havolalarda tabiiy belgilarning markaziylikini aks ettiradi.

- Turli ekologik zonalarda toponimik zichlik va dispersiyani statistik baholash toponimik boylik va xilma-xillikning fazoviy o'zgarishlarini ochib beradi. Toponimik ma'lumotlar to'plamini atrof-muhit o'zgaruvchilari bilan qoplash orqali tadqiqotchilar ekologik xususiyatlar, erdan foydalanish naqshlari va toponimik taqsimotlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlaydilar, toponimik landshaftlarni shakllantiruvchi ekologik determinantlarni yoritadilar. Ushbu natijalarni sintez qilishda tadqiqot Jizzax viloyatidagi geografik nomlarning hududiy xususiyatlarini shakllantiruvchi tarixiy meroslar, lingvistik dinamika va ekologik determinantlarning murakkab mozaikasini ochib beradi. Fanlararo tahlillar orqali tadqiqot toponimik landshaftlar tarkibiga kiritilgan ko'p qirrali rivoyatlarni yoritib beradi, inson jamiyatlari va ularning tabiiy va madaniy muhitlari o'rtasidagi simbiotik aloqani ta'kidlaydi.

MUHOKAMA

Jizzax viloyatidagi geografik nomlarning mintaqaviy xususiyatlarini o'rganish tarixiy vaziyatlar, lingvistik dinamika va toponimik landshaftlarni shakllantiruvchi ekologik determinantlarning o'zaro murakkab o'zaro ta'siri haqida chuqur tushunchalar beradi. Ushbu bo'lim oldingi bo'limlarda keltirilgan empirik topilmalarni sintez qiladi va ularni kengroq nazariy asoslar, metodologik mulohazalar va kelajakdagi tadqiqotlar uchun ta'sirlar doirasida joylashtiradi.

1. Tarixiy davomiylilik va madaniy barqarorlik:

- Jizzax viloyatida tarixiy toponimlarning bardavom mavjudligi madaniy xotira mustahkamligi va tarixiy merosning bardavomligidan dalolat beradi. Ijtimoiy-siyosiy to'liqlar va til o'zgarishlariga qaramay, "Zarafshon", "Chiroqchiobod" kabi toponimlar davrlar bo'yicha mintaqa ijtimoiy-madaniy merosining parchalarini saqlab qolgan holda mnemonik vosita vazifasini o'taydi.

- Qo'shni mintaqalar bilan qiyosiy tahlillar madaniy tarqalish va lingvistik yaqinlashuv qonuniyatlarini yoritib beradi, toponimik o'zgaruvchanlikni shakllantirishda tarixiy tarmoqlar, savdo yo'llari va migratsiya harakatining rolini ta'kidlaydi. Leksik o'xshashlik va fonologik muvofiqlikning statistik o'lchovlari madaniy chegaralar bo'ylab lingvistik aloqa va leksik qarz olishning empirik dalillarini beradi.

2. Lingvistik duragaylik va semantik qatlamlanish:

- Jizzax toponimik korpusining til xilma-xilligi va semantik boyligi ko'p asrlik til aloqalari, madaniyatlararo almashinuv va ijtimoiy-siyosiy o'zaro ta'sirlarni aks ettiradi. Turkiy, fors va rus til elementlarining toponimik shakllanishda qo'shilishi mintaqa ichidagi til o'ziga xosliklarining ko'p markazlilikini ta'kidlaydi.

- Toponimik birgalikdagi tarmoqlarning tarmoq tahlillari semantik klaster va leksik assotsiatsiyaning asosiy qonuniyatlarini ochib beradi, ekologik, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy xususiyatlarni aks ettiruvchi tematik klasterlarni ochib beradi. Semantik uyg'unlik va leksik markazlashuvning statistik baholari kognitiv landshaftdagi madaniy yodgorliklar va mnemonik langarlar sifatida aniq toponimlarning ahamiyatini aniqlaydi.

3. Ekologik ahamiyati va ekologik singdirilishi:

- Jizzax viloyatida geografik nomlarning fazoviy taqsimlanishi toponimik murojaatni shakllantiruvchi ekologik belgilovchi omillar va landshaft imtiyozlarini aks ettiradi. GIS asosidagi tahlillar gidrologik xususiyatlar, topografik belgilar va ekologik zonalar atrofida toponimlarning klasterlanishini ajratib ko'rsatadi, bu toponimik landshaftlar va tabiiy muhit o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikdan dalolat beradi.

- Ekologik gradientlar bo'yicha toponimik zichlik va dispersiyani statistik baholash toponimik xilma-xillikning turlicha naqshlarini ochib beradi, bunda inson va atrof-muhitning differentsial o'zaro ta'siri va yerdan foydalanish amaliyotini aks ettiradi. Atrof-muhit o'zgaruvchilarini toponimik ma'lumotlar to'plami bilan birlashtirish orqali tadqiqotchilar toponimik o'zgarishlar va landshaftni idrok etishning ekologik asoslarini ochishlari mumkin. Ushbu topilmalardan kelib chiqqan holda, kelajakdagi tadqiqot ishlari Jizzax viloyati va undan tashqaridagi toponimik landshaftlarning murakkab gobelenini ochish uchun tarixiy, lingvistik va ekologik metodologiyalarni birlashtirgan transdisiplinar yondashuvni qo'llashi mumkin. Tarixiy meros, lingvistik duragaylik va atrof-muhitni belgilovchi omillarning dinamik o'zaro ta'sirini yoritib berish orqali olimlar insonning geografik muhit bilan o'zaro munosabatlarini shakllantirishda toponimikaning ijtimoiy-madaniy, kognitiv va ekologik jihatlarini haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirishi mumkin.

XULOSA

Jizzax viloyatidagi geografik nomlarning mintaqaviy xususiyatlarini o'rganish toponimik landshaftlar tarkibiga kirgan ko'p qirrali rivoyatlarni yoritib beradi, toponimik evolyutsiyani shakllantirgan tarixiy, lingvistik va ekologik omillarning dinamik o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi. Tarixiy tahlil, lingvistik tadqiqotlar va geofazoviy tadqiqotlar natijasida olingan empirik topilmalar sintezi orqali ushbu tadqiqot mintaqaning boy madaniy merosi va ekologik xilma-xilligini aks ettiruvchi toponimik dinamikaning murakkab mozaikasini yoritib berdi.

Tarixiy toponimlarning davrlar bo'ylab saqlanib qolishi Jizzax viloyatida madaniy xotira mustahkamligi va ijtimoiy-madaniy aloqalarning mustahkam merosidan dalolat beradi. Lingvistik tahlillar toponimik shakllanishga xos bo'lgan lingvistik duragaylik va semantik qatlamlilikni ochib beradi, bu ko'p asrlik lingvistik aloqa, migratsiya va madaniy tarqalishni aks ettiradi. Bundan tashqari, geofazoviy tahlillar toponimik havolalarni shakllantiradigan ekologik ahamiyat va landshaft afzalliklarini ta'kidlaydi, toponimik landshaftlar va tabiiy muhit o'rtasidagi yaqin aloqani ta'kidlaydi.

Ushbu tadqiqotni yakunlar ekanmiz, geografik nomlarni o'rganish shunchaki kartografik belgilardan tashqarida bo'lib, insoniyat jamiyatlari va ularning tabiiy va madaniy muhitlarining murakkab o'zaro ta'siriga bir oyna taklif qilishini ko'rsatadi. Toponimik landshaftlar ichida shifrlangan murakkab rivoyatlarni ochib berish orqali olimlar bizning tarixiy traektoriyalar, lingvistik o'ziga xosliklar va insonning joy haqidagi tasavvurlarini shakllantiruvchi ekologik dinamika haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirishlari mumkin. Oldinga siljishda, fanlararo tadqiqot harakatlari toponimik evolyutsiyaning nuanslarini va uning inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirini tushunish uchun oqibatlarini yanada ochish uchun muhim ahamiyatga ega. Tarixiy, lingvistik va ekologik metodologiyalarni integratsiyalashgan holda kelajakdagi tadqiqotlar toponimikaning ijtimoiy-madaniy, kognitiv va ekologik jihatlarini ochib beradi, Jizzax viloyati va undan tashqarida inson geografiyasi va madaniy merosining murakkab gobeleniga oydinlik kiritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Yer nomlari" Shermatov, D. (2004)
2. "To'ponimika: Asoslar va sezish" by Suvonov, O. (2010)
3. "Qishloq geografiyasi asoslari" Suvonov, O. (2012)
4. "Jizzax toponimlari" Ortiqov, F. (2015)
5. "Xududiy to'ponimlar" Abdullaev, A. (2017)
6. "O'zbek toponimlari: Tarixiy asoslar va bugungi kundagi o'zgarishlar" by Juraev, A. (2018)
7. "Toshkent shahar to'ponimlari" Yo'ldoshev, N. (2019)
8. "O'zbekona yer nomlari" by Ismoilov, B. (2020)
9. "To'ponimika: O'zbekiston bo'yicha" Ergashev, U. (2021)
10. "O'zbekiston yer nomlari asoslari" by Rahmatullaev, R. (2022)
11. *Veb-saytlar*
12. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Geografik nomlar bo'yicha ekspertlar guruhi (UNGEGN):

- [Havola](<https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn.aspx>)
13. GeoNames: Barcha mamlakatlarni qamrab olgan va o'n bir milliondan ortiq joy nomlarini.
[Havola](<https://www.geonames.org/>)
14. Google Scholar: [Havola](<https://scholar.google.com/>)
15. ResearchGate: tadqiqotchilar uchun hujjat: [Havola](<https://www.researchgate.net/>)
16. JSTOR: Akademik jurnal: [Havola](<https://www.jstor.org/>)